

Юрась Ліхтаровіч

СТРУКТУРА РАСІЙСКІХ ПАЛІТЫЧНЫХ ЭЛІТАЎ І ІХ СТАЎЛЕНЬНЕ ДА БЕЛАРУСКА-РАСІЙСКОЙ ІНТЭГРАЦЫІ

Уводзіны

Беларуска-расійская інтэграцыя ня ёсць тэмай, якую замоўчваюць, хутчэй наадварот. Пра інтэграцыю пішуць вельмі часта як у Беларусі, так і ў Расіі. У гэтым шматслоўі вельмі цяжка зразумець, што ж адбываецца насамрэч. Якім чынам можна апісаць адносіны паміж Расіяй і Беларусіяй? Бачаньне інтэграцыі ў Беларусі пазначана радыкальным падзелам на яе прыхільнікаў і праціўнікаў. Агульны тон дэбатаў паміж першымі і другімі вельмі ірацыянальны й заідэялагізаваны. Таму такія дэбаты, як правіла, не даюць адказу на пытаньне, якія выгады і пагрозы прыносяць інтэграцыя беларускай дзяржаве, як і наколькі гэта адпавядае беларускім нацыянальным інтарэсам. Афіцыйны падыход можна каратка апісаць наступным чынам: інтэграцыя разглядаецца з пазыцыі “што выгадна і што нявыгадна” для асабістай улады прэзыдэнта Лукашэнкі, дзеля гэтага адбываецца падмена дзяржаўных інтарэсаў “прыватнымі інтарэсамі” каляўладнай групоўкі*. Спэктар іншых поглядаў вар’юецца ад скрайняга непрыняцьця інтэграцыі** да больш памяркоўнай пазыцыі — прызнаньня мэтазгоднасьці эканамічнага супрацоўніцтва з Расіяй***.

Як ставяцца да беларуска-расійскай інтэграцыі ў Расіі, дакладней, якая ёсць пазыцыя расійскіх элітаў? Аб’ектам нашага аналізу будзе дынаміка, ці,

* Прыкладам гэтага ёсць заява, зробленая А. Лукашэнкам падчас аднаго з апошніх паседжаньняў Найвышэйшай дзяржаўнай рады Саюзнай дзяржавы пры канцы мінулага году (сьнежань 2001 г.): “Курс на збліжэньне з Расіяй ёсць прырытэтнай неабходнасьцю, тым часам як адыход ад гэтага курсу будзе для нас палітычнай сьмерцю”. Цыт. паводле інтэрнэт-выданьня “Lenta.RU”: “Лукашенко признался, что без союза с Россией ему труба”, 12 сьнежня 2001, <http://lenta.ru/russia/2001/12/26/meeting/>.

** Асноўнымі праціўнікамі інтэграцыі з Расіяй ёсць прадстаўнікі правых партыяў (КХП-БНФ, БНФ “Адраджэньне”, БСДГ С. Шушкевіча).

*** Гэтай пазыцыі прытрымліваюцца досыць розныя па сваіх праграмных поглядах партыі — ад правых лібэраляў (АГП) да шматлікіх сацыял-дэмакратычных партыяў і камуністаў.

хутчэй, эвалюцыя ў стаўленьні расійскіх элітаў да паняцьця інтэграцыі як аднаго з тыпаў стасункаў паміж новымі незалежнымі дзяржавамі, былымі рэспублікамі СССР, у асобным выпадку — да беларуска-расійскай інтэграцыі. Для гэтага трэба зразумець пазыцыі актораў, што бяруць удзел у гэтых працэсах з расійскага боку. Апрача гэтага, трэба адказаць на пытаньне: ці сапраўды сярод расійскіх элітаў існуе *карэнны* інтарэс да інтэграцыі як да аб’яднаньня дзьвюх дзяржаваў на раўнапраўнай аснове? Ці не тлумачыцца гэтая зацікаўленасьць толькі ўнутранымі фактарамі (змаганьне за ўладу), ці не разглядаецца інтэграцыя як адзін з элемэнтаў новага ўзмацненьня Расіі, аднаўленьня імперыі?

Адной з найбольшых праблемаў пры вывучэньні стаўленьня элітаў да якойсьці ўнутранай праблемы ці прыярытэтаў вонкавай палітыкі ёсць акрэсьленьне кола актораў, якія ўдзельнічаюць ў выпрацоўцы гэтага стаўленьня. Трэба ўлічваць, што сама інтэграцыя на постсавецкай прасторы часта ёсць штучным, кан’юнктурным адказам на новапаўсталую палітычную рэчаіснасьць, сродак у барацьбе за ўладу некаторых рэгіянальных лідэраў.

1. Некаторыя заўвагі да паняткаў “эліта” і “інтэграцыя” ў расійскім кантэксце

Каб зразумець эвалюцыю расійскіх элітаў, трэба разгледзець перадгісторыю іх зьяўленьня, таксама варункі працяканьня “трансфармацыйных працэсаў” у Расіі цягам астатніх дзесяці гадоў.

1.1. Праблема палітычнай эліты ў Расіі

За савецкімі часамі ў СССР існавалі хутчэй не палітычныя эліты, а палітычная кляса. Прычынай гэтага была адсутнасьць мінімальнай разнароднасьці ўнутры кіруючай верхавіны савецкага грамадства з мэханізмам функцыянаваньня, кантролю і рэкрутаваньня кадраў.

А) Савецкая спадчына

Кантэкстам фармаваньня новых палітычных элітаў у Расіі быў распад савецкай палітычнай сыстэмы ці, дакладней кажучы, барацьба за зьмену ўлады ўнутры сыстэмы. Більшыя сучасных расійскіх палітыкаў выйшла з розных атожылкаў савецкай палітычнай клясы. Пацвярджэньне гэтага можна знайсці, аналізуючы мэханізм перадачы ўлады і забесьпячэньня пераемнасьці й стабільнасьці палітычнай сыстэмы. Акурат гэты элемэнт здаецца цэнтральным у савецкім/расійскім кантэксце¹. Згаданы мэханізм можа быць названы тэрмінам Ж. Баяндзье “зьмена праз забытваньне, празь

зьнішчэнне папярэдніка”². Але Ж. Баяндзье больш апісвае сымбалічны бок падобнага механізму стабілізацыі й забеспячэння пераемнасці ўлады, тады як у савецкім/расійскім выпадку справа часта даходзіла да фізычнага вынішчэння папярэднікаў, затым ішло сымбалічнае ганенне ці прымяншэнне заслугаў папярэдніка. Ад часоў Сталіна барацьба за ўладу ў Расіі ішла толькі ўнутры апарату партыі, разьвіючыся ў кірунку “прасоўвання” сваіх людзей на адміністрацыйныя пасады ды вынішчэння папярэднікаў³. Адрозненне сытуацыі Ельцын/Гарбачоў у тым, што іх змаганне выйшла за межы сыстэмы і прывяло да дэсэктарызацыі палітычнай прасторы і страты рацыянальнасці (савецка-партыйнага тыпу) палітычнымі актарамі. Для перамогі Ельцын быў вымушаны аддаць частку ўлады рэгіёнам (рэспублікам), каб захаваць за сабой цэнтральную ўладу. Наступныя гады ён быў заняты выключна ўмацаваннем сваёй уладнай пазыцыі, а не пабудовай дэмакратычных легітымных інстытутаў.

Падобны стабілізацыйны механізм прыводзіць да стварэння асаблівай замкнёнай кіраўнічай клясы, якая зацікаўленая ў захаванні паўсталай сыстэмы. Падтрыманне яе жыццяздольнасці магчыма пры ўмове кантролю з боку кіраўнічай клясы за фінансавымі плынямі, а таксама манапалізацыі механізмаў рэкрутавання элітаў. Распад СССР паспрыў стварэнню такой сыстэмы, але разам з тым паменшыў колькасць рэсурсаў у сувязі з аддаленнем былых саюзных рэспублік. Ааналіз працэсаў апошніх гадоў дапаможа зразумець, якім чынам фармавалася расійская “палітычная эліта” ў варунках узмацнення яе аднароднасці, а таксама высветліць тып рацыянальнасці, які ўласцівы расійскай палітычнай прасторы.

Б) Дынаміка расійскай трансфармацыі

Часта, гаворачы аб дэмакратызацыі, вылучаюць прырытэтны кірунак — інстытуцыйнае рэфармаванне, пабудову механізмаў забеспячэння функцыянавання дэмакратыі. Аднак жа адной з галоўных праблемаў дэмакратызацыі ёсць дылема “адначасовасці”, апісаная Офэ⁴. Калі палітычным актарам даводзіцца праводзіць рэформы адразу ў некалькіх кірунках — інстытуцыйным, эканамічным і сацыяльным, — гэта моцна ўскладняе працэс рэфармавання. Адначасна тое, як палітыкі спрабуюць пераадолець узгаданую дылему, сьведчыць аб характары змяненяў.

М. Гарбачоў, пачаўшы “перабудову”, ня меў на мэце стварэнне дэмакратычнай сыстэмы. Ён імкнуўся мадэрнізаваць камуністычную сыстэму, каб забяспечыць стабільнасць і далейшую трываласць СССР, з камуністычнай партыяй на чале*. Далейшыя працэсы сьведчаць пра захаванне тэндэнцыі. У

* Акурат Ельцын, падтрыманы сярэднім чынавенствам і рэгіянальнымі кіраўнікамі, першы адышоў ад КПСС, забараніў яе і тым самым пазбавіўся ад Гарбачова, які меў магчымасць парваць з камуністычнай партыяй, але ёй не скарыстаўся.

часы Ельцына галоўнымі праведзенымі рэформамі сталі лібэралізацыя цэнаў (спыненне дзяржаўнага рэгулявання) і прыватызацыя (посткамуністычнымі ўрадамі часта спецыяльна захоўваецца звышканцэнтрацыя вытворчасці — гэта ім выгадна, каб захоўваць кантроль над эканамічнымі рэсурсамі). Асноўныя вынікі гэтых захадаў — спад вытворчасці, змяншэнне дзяржаўных выдаткаў на сацыяльную сферу, усё больш выразны падзел на бедных і багатых.

Аднак гэта толькі вонкавы бок дэмакратызацыі. Прыхаваным застаецца тое, што адбыўся працэс прыўлашчвання былымі намэнклятурнікамі некалі “супольнай” сацыялістычнай маёмасці, зрастанне палітычных элітаў з эканамічнымі, што спрыяла аслабленню дзяржавы дзякуючы змяншэнню рацыянальнасці, уласцівай гэтай форме арганізацыі палітычнай ўлады*, і захаванню ўлады былой палітычнай клясай. Дэмакратычныя інстытуты існуюць толькі як сродак рэкрутацыі новых чальцоў эліты. Працэс прыняцця рашэнняў персаніфікаваны, дзяржаўныя інстытуты ня маюць праўнай незалежнасці. Такім чынам, разгляд адбываных працэсаў у тэрмінах “паспяхова/непаспяхова дэмакратызацыя” ня мае сэнсу.

Тое самае датычыць і панятку “эліты”, пад якім традыцыйна разумецца існаванне розных групавак, якія канкуруюць паміжсобку за навязанне грамадству свайго бачання грамадскіх праблемаў, варыянтаў магчымай палітыкі, прыняцця ці непрыняцця канкрэтных рашэнняў у рамках існых інстытуцыяў. Напраўду ў Расіі мы маем справу з палітычнай клясай, якая вызначаецца гамагеннасцю і аднароднасцю складу, вузінёй адбору новых чальцоў, для якой галоўная вартасць — забеспячэнне стабільнасці палітычнай сыстэмы, патрэбнай для яе існавання.

В) Эліта ці палітычная кляса

Новая расійская палітычная кляса сягае сваім карэнем савецкіх часоў. Тады ўлада ўтрымлівалася асобнай клясай, якую часам называюць намэнклятурай. Цэнтрам прыняцця рашэнняў было Палітычнае бюро, у розныя пэрыяды паўставаў і іншыя ўладныя цэнтры, як, напрыклад, Рада па абароне, што, праўда, не прымяняла кіраўнічай ролі Палітбюро. Пасля распаду савецкай сыстэмы Ельцын замяняе Палітбюро інстытутам прэзідэнта Расіі, адмаўляецца ад камуністычнай ідэалёгіі, забараняе камуністычную партыю. Потым ён паступова

* У Расіі, як і ў іншых посткамуністычных краінах, мы маем справу з падменай рацыянальнасці дзяржавы некалькімі рацыянальнасцямі — прыватнай (вышэйшых дыгнітарыяў, алігархаў), рынкавай — створаных дзяржавай прадпрыемстваў (Газпрам, РАТ ЭС), якія твораць секіва адносінаў паміж сабою, выкоўзваючыся з-пад кантролю дзяржавы. Гэта прыводзіць да сумашчэння найвышэйшымі расійскімі ўрадоўцамі функцыяў у дзяржаўным апарате з пасадамі ў камэрцыйных структурах (банках і г.д.) ці, наадварот, працы людзей з бізнэсу на найвышэйшых дзяржаўных пасадах.

змяняе ролю Вярхоўнага Савету, замяняючы яго ўрэшце на Думу, якая мае меншыя паўнамоцтвы. Апошняю ён надалей спрабуе кантраляваць праз стварэнне дзвюхгаловай (права- і левацэнтрыйскай) “партыі ўлады”, каб аслабіць апазыцыю.

У гэты ж час адбываецца прыватызацыя й ідзе зрастаньне ўлады з алігархічным капіталам, які фінансуе дзяржаўныя інстытуты ці ўрадоўцаў, а наўзамен атрымлівае гандлёвыя льготы й акцыі прадпрыемстваў. Крызіс 1998 году істотна аслабляе пазыцыі алігархаў, і новым цэнтрам улады робяцца сілавая структура ці, дакладней, спецыяльныя службы. Досыць толькі ўгадаць расійскіх прэм’ер-міністраў у 1998—99 гадох: Прымакоў, Сыцяпашын, Пуцін.

Пералічым “варгасьці”, якія дамінуюць сярод расійскай палітычнай эліты:

- Прызнаньне дапушчальным “дзяржаўнага прадпрыемальніцтва”, калі дзяржаўныя службоўцы карыстаюць зь дзяржаўных пасадаў у мэтах зарабляньня грошай. Даходы ад гэтага “бізнэсу” трапляюць не ў дзяржаўны скарб, а людзям, што абслугоўваюць уладу.
- Праўны нігілізм. У палітычна-адміністрацыйным асяродзьдзі існуе прагматычны падыход да права альбо, як кажа ўкраінскі палітоляг В. Палаха-ла, назіраецца “выкарыстоўваньне алігархіяй, клянамі дэмакратычных нормаў і працэдураў у якасьці дэкарацыяў, неабходнай формы сваёй легітымізацыі, тэхнікі маніпуляваньня грамадзкай сьвядомасьцю”⁵. “Права” разглядаецца як рэсурс улады, зь якога можна скарыстаць, каб перамагчы канкурэнта ў палітычнай гульні. Больш за тое, права трактуецца як найменш затратны спосаб, каб захапіць ці выкарыстаць больш паўнамоцтваў.
- Кар’ерызм прадстаўнікоў палітычнай эліты, скіраванасьць на захаваньне сваёй пасады і, тым самым, крыніцы ўлады. Гэта тлумачыцца палітычным мінулым большыні палітычных актараў у Расіі, якія выгадаваны камуністычнай намэнклятурай. Кар’ера такіх палітыкаў залежала ад здольнасьці ісьці за “лініяй партыі”, вагацца разам зь ёй і бараніць аснову сваіх прывілеяў, якія грунтаваліся на неабмежаванай уладзе, сканцэнтраванай у руках апарату партыі. Падчас працэсаў “трансфармацыі” адбылося “прыўлашчваньне” дзяржаўнай маёмасьці і тое, што польскі палітоляг Ядзьвіга Станішкіс называе “калянізацыяй дзяржавы”⁶.
- Пачуцьцё элітызму і зьняважлівае стаўленьне да грамадзтва; уласцівая карпарацыйнай этыцы савецкай намэнклятуры клянаваць і рэгіяналь-

* Стварэньне на базе дзяржаўных ведамстваў фірмаў з рынкавай рацыянальнасьцю, якія за бюджэтныя грошы займаюцца камэрцыйнай дзейнасьцю. Кожнае з такіх ведамстваў твораць сьцеіва меншых фірмаў г.д. У выніку ціск на бюджэт павялічваецца, паступова губляецца кантроль і магчымасьць каардынаваць дзейнасьць утвораных сетак дзяржаўных інстытуцыяў. Рэальна ўлада пераходзіць да тых, хто кантральнае новаўсталяе сьцеіва адноснаў. Такім чынам, мадэрнізацыя сыстэмы з боку дзяржавы робіцца немагчымай.

ная фрагмэнтаванасьць, ізаляцыянісцкія альбо залежніцкія настроі адносна вонкавага сьвету (Захаду).

Разуменьне спэцыфікі палітычных элітаў Расіі дапаможа зразумець, якія погляды дамінуюць у яе асяродзьдзі (і чаму акурат яны) на беларуска-расійскія стасункі ды інтэграцыю наагул. На пачатку 1990-х, пакуль ішоў працэс гамагенізацыі элітаў, у іх асяродзьдзі існаваў пэўны плюралізм у падыходах да беларуска-расійскай інтэграцыі, была спроба выпрацаваць адрозную ад савецкага/расійскага каляніялізму пазыцыю. Паўстаньне палітычнай клясы і зварот да традыцыяналізму ва ўнутранай і вонкавай палітыцы Расіі сьведчаць пра тое, што розьніцы ў стаўленьні да гэтага пытаньня (у сэнсе сутыкненьня пазыцыяў) больш няма. Вар’яцацца могуць толькі погляды на тое, які канкрэтныя мэханізмы ўжываць, каб трымаць пад кантролем постсавецкую прастору, якая разглядаецца як зона інтарэсаў і ўплываў Расіі, ад кантролю над якой залежыць бясьпека РФ*.

1.2. Праблема тыпу стасункаў паміж новапаўсталымі дзяржавамі. Беларуская-расійская інтэграцыя ў вачах расійскай палітычнай клясы

На нашу думку, чыннікамі, якія ўплываюць на фармаваньне пазыцыі расійскай палітычнай клясы ў дачыненьні інтэграцыйных працэсаў паміж Расіяй і Беларусіяй, ёсьць:

- распад СССР і перазьмеркаваньне ўлады на карысьць рэспублік — пэрыфэрыі;
- дэбаты аб постсавецкай прастору, з двума сэнсавымі полюсамі: мадэль “раўнапраўнага рэгіянальнага супрацоўніцтва” і мадэль “цэнтар/пэрыфэрыя”, згодна зь якой Расія, маючы больш рэзэрваў, мае заняць дамінуючую і кантралуючую пазыцыю на абшарах СНД;
- кліэнталісцкі характар стасункаў паміж беларускай і расійскай палітычнай клясай.

А) Праблема распаду СССР

Сам варыянт “ропуску Савецкага Саюзу” зьявіўся дастаткова позна, тым часам як ідэя яго рэфармаваньня паўстала значна раней. Апошняе было абумоўлена немагчымасьцю пасьпяховага ўдасканаленьня таталітарнай сыстэмы СССР. Перабудова задумвалася як спроба мадэрнізацыі савецкай сыстэмы, каб захаваць уладу ў руках партыі.

* Эвалюцыя ў поглядах добра прасочваецца ў афіцыйных дакумэнтах РФ, аб чым пойдзе гаворка ніжэй.

Аднак паралельна працэсу сыстэмнай трансфармацыі СССР унутры партыі ішоў працэс змаганьня за ўладу. Гарбачоў, заняўшы формальна пасаду генэральнага сакратара ЦК КПСС у сакавіку 1985 г., пачынае праводзіць уласную кадравую палітыку*. Гульня разгортваецца ў некалькіх кірунках: Гарбачоў увесь час кідаецца то да “дэмакратычных” групавак, каб нэўтралізаваць кансэрватыўны рух “цвёрдагаловых”, то да кансэрватараў, каб іх рукамі нэўтралізаваць Ельцына і яго групу. Апошні таксама гуляе з Гарбачовым. Нарэшце ў “групы Ельцына”, хоць і даволі позна, ужо пасля жніўняўскіх падзеяў 1991 году ў Маскве, выспявае плян развалу СССР. Ельцын, выкарыстаўшы жніўняўскі пугач у сваіх карысных мэтах, парывае з партыяй (забараняе КПСС) і нэўтралізуе гарбачоўскія пляны стварэньня новага мадыфікаванага Саюзу падпісаньнем “белавескіх пагадненьняў”, г.зн. празь зьнішчэньне СССР. У гэтых варунках Ельцына і яго групу ня надта цікавіла, якімі могуць быць стасункі паміж былым імперскім цэнтрам і былымі саюзнымі рэспублікамі, што атрымалі незалежнасьць. На той час для Ельцына і ягоных людзей галоўным было атрымаць уладу ў цэнтры і былую сацыялістычную ўласнасьць, а дзеля гэтага трэба было прызнаць суверэнітэт іншых саюзных рэспублікаў.

Б) Канцэпцыя “блізкага замежжа”, альбо шанец на рэгіянальнае супрацоўніцтва

Першапачатковы курс расійскай палітыкі ў дачыненні да постсавецкай прасторы быў вонкава дэмакратычны і абапіраўся на канцэпцыю “рэгіянальнага супрацоўніцтва”. На нейкі час цэнтрам СНД робіцца Менск, і ініцыятывы аб супрацоўніцтве зыходзяць ня толькі з Масквы. Затым даволі хутка адбываецца зьмена ў прыярытэтах вонкавай палітыкі Расіі. Супрацьстаяньне Ельцына зь Вярхоўным Саветам, які заклікаў аднавіць імперскую веліч Расіі, прыводзіць да таго, што Ельцын сам пасьля перамогі пачынае ўжываць тую самую “праімперскую” рыторыку. Гэты этап вызначаецца ваганьнямі ельцынскай адміністрацыі паміж новым, звонку дэмакратычным курсам і традыцыяналізмам. Пераломным момантам стаецца візыт Ельцына ў Польшчу ў 1993 годзе, калі ён рабіць заяву, што Расія ня будзе супраць уваходу Польшчы ў НАТА. Потым гэтую заяву расійцы спрабуюць дэзавуяваць. Вайсковая дактрына Расіі 1995 году ўжо ўжывае іншыя тэрміны. У ёй ідзе ўжо гаворка пра “блізкае замежжа” як пра зону ўплыву Расіі, а любая непарасійская палітыка разглядаецца як беспасярэдняя пагроза бясьпецы РФ. У далейшым гэтая лінія будзе толькі ўзмацняцца.

* Увесь гэты час працягвалася замена старых партыйных і савецкіх кадраў на новыя пад лёзунгамі толькі распачатай перабудовы, якія агучыў Красавіцкі пленум ЦК КПСС 1985 году. Новыя кадры прыходзяць з рэгіёнаў. Сярод іх пачынае фармавацца асобны рух, ці група, якую ўзначаліць Ельцын, — група “рэгіяналаў”, якія неўзабаве пачынаюць прэтэндаваць на ўладу, ідучы ўжо супраць Гарбачова.

Што да Беларусі, то ідэя “інтэграцыі з Расіяй” стаецца адным з асноўных дыскурсаў беларускай палітыкі. Можна гаварыць пра кліенталісцкі характар стасункаў паміж беларускай палітычнай клясай і расійскай, дзе апошняя выступае ў якасьці патрона, што дае рэсурсы й падтрымку, а беларуская — як залежны ад яго кліент.

В) Міт ці рэчаіснасьць адмысловага тыпу беларуска-расійскіх стасункаў. Постсавецкі кліенталізм

З усіх постсавецкіх інтэграцыйных праектаў найбольш пасьлядоўным ёсьць беларуска-расійскае збліжэньне. Беларускі бок найбольш зацікаўлены ў атрыманьні танных энэргетычных рэсурсаў, на аплату якіх ён ня мае “жывых грошай”. За гэтыя рэсурсы ён імкнецца разьлічвацца па бартэрных схемах: наўзамен Расіі аддаюцца беларускія тавары, зьольшага неканкурэнтаздольныя дзеля іх дарагоўлі і нізкай якасьці. Апрача гэтага, перыядычна ўсплывае ідэя стварэньня рублёвай зоны, якая пакуль не ўкаранавалася посьпехам. Таксама існуе мытны зьвяз.

Якія ж прычыны “парасійскасьці” беларускай палітычнай клясы? Зазвычай гавораць пра пугач камунізму, пра расійскі каляніялізм і слабасьць беларускай незалежнасьці. Цікава зірнуць на гэты фэномэн скрозь прызму кліенталізму. Яго клясычнае азначэньне — “заснаваньне на двухбаковым абмене выгадаў... паміж патронам і кліентам, дзе першы мае большыя рэсурсы і кантралюе іх, асабістыя ці прыватныя стасункі, якія ствараюць залежнасьць”⁷.

Беларускія камуністы рабілі стаўку на Расію, каб захаваць уладу ў сытуацыі нястачы рэсурсаў для “савецкай” эканамічнай сыстэмы (зь яе дамінаваньнем вялікіх прадпрыемстваў, залежных ад танных энэрганосьбітаў і сыравіны). Пошук і забесьпячэньне беларускай эканомікі гэтымі двума рэсурсамі сталіся галоўным уладным клопамі для беларускіх посткамуністаў. Знайсьці іх можна было толькі ў Расіі. Расійскі ж бок быў галоўна зацікаўлены ў той час у беспраблемным транзыце сыравіны на Захад, а Беларусь была каналам гэтага транспартаваньня. Тым самым у Беларусі забясьпечвалася рэпрадукцыя энэргазатратнай эканамічнай сыстэмы, у чым Расія таксама была зацікаўлена і што складае адну з асноўных выгадаў дзяржавы-патрона⁸.

За карыстаньне таннымі расійскімі энэрганосьбітамі Беларусь таксама расплачвалася з Расіяй перадачай апошняй “у арэнду” свайго сымбалічнага капіталу, які яна мае як суверэнная дзяржава: напрыклад, права голасу ў міжнародных арганізацыях, дзе Беларусь стала падтрымлівае Расію, ці ўстаўчнае агучваньне Менскам антынатаўскіх заяваў і праектаў, якія, па ўсёй верагоднасьці, паходзяць з Масквы. Аднак гэта не азначае, што беларускія эліты ня могуць праводзіць сваю гульню. Гэтым больш-менш пасьпяхова займаўся прэзыдэнт Лукашэнка да прыходу да ўлады прэзыдэнта Пуціна, дарма што сёньня апошні спрабуе заклікаць дзяржаву-кліента “да парадку”.

2. Розныя ўспрыманыя інтэграцыі. Беларусь як несапраўдны рэгіён РФ

Трэба звярнуць увагу на тое, што існуюць некалькі бачанняў беларуска-расійскай інтэграцыі. Першае бачанне — інтэграцыя накіраваная на аднаўленне сувязяў, страчаных разам з распадам СССР. Другое — інтэграцыя бачыцца як сродак аднавіць веліч Расійскай дзяржавы (імперыі).

2.1. Вымушаны распад як неабходнасць для ўзмацнення былога “Цэнтра”

Немагчымаць мадэрнізаваць увесь Саюз ССР падштурхоўвала “расійскіх рэфарматараў” да прыняцця распаду СССР. У 1991—1993 гг. галоўны клопат расійскіх палітычных элітаў палягаў у здабыцці міжнароднага прызнання і “інстытуцыйнага ўваходжання” ў міжнародную супольнасць, а разам з гэтым і здабыцці замежных крэдытаў. У Беларусі тым часам посткамуністычныя эліты ўмацоўваюць сваю ўладу дзякуючы расійскім рэсурсам і падтрымцы.

А) “Праз распад да кансалідацыі”. Палітычныя перадумовы расійскіх інтэграцыйных памкненняў

Расійская Фэдэрацыя паўставала ў барацьбе некалькіх групавак за цэнтральную ўладу, таму давесці, калі паўстала і якой была дакладная пазыцыя што да характару адносінаў паміж былымі рэспублікамі сярод расійскіх элітаў мяжы 80-х і 90-х гг. XX ст., цяжка. Спробу прасачыць эвалюцыю іх стаўлення да Беларусі абцяжарвае таксама той факт, што ў першай палове 90-х ідзе гамагенізацыя расійскіх элітаў, паўстае палітычная кляса, дзе саборніцтва паміж актэрамі пераходзіць на пазайнстытуцыйны ўзровень.

Абапіраючыся на аналіз поглядаў палітычных актэраў і на аналіз палітычнага працэсу, можна сьцьвердзіць, што ідэя інтэграцыі паўстае адначасова з прыняццем опцыі “распад СССР” як механізму канчатковага прыходу да ўлады “групы Ельцына”^{*} і як магчымаьці прасьцей правесці патрэбныя пераўтварэньні.

Дасьледаваньні, якія праводзілі замежныя спэцыялісты ў паслясавецкай

^{*} Мы разумеем штучнасьць гэтага тэрміну. Цяжка гаварыць пра групу Ельцына падчас апошніх гадоў існаваньня СССР. Ельцын, зразумела, меў групу паплечнікаў, але спэкуляваў на інтарэсах і чаканьнях шырайшага кола людзей, якія падтрымлівалі яго і ў розныя часы працавалі зь ім. Перш за ўсё гэта расійскі партыйны і вайсковы апарат, нацыянальныя дзеячы савецкіх рэспублік, прадстаўнікі дэмакратычных рухаў. Ускосны фактар, які пра гэта сьведчыць, — падтрымка Ельцына расійскімі вайскоўцамі і супрацоўнікамі КДБ падчас жнівеньскага путчу 1991 г.

Расіі, паказваюць на выразны падзел сярод элітаў у некаторых пытаньнях. Паводле сваёй пазыцыі яны ствараюць две групы: “гарбачоўцы” і “ельцынцы”. Зразумела, што першыя блага ставяцца да распаду СССР і да “ельцынскай” рэдакцыі інтэграцыі ў рамках СНД, тым часам як другія маюць пазытыўнае стаўленьне да аднаго і другога⁹. Да гэтага трэба дадаць той факт, што яны ўсе выйшлі з савецкай сыстэмы і ўсе выказваюцца за моцную дзяржаву і за захаваньне ўплыву на былыя саюзныя рэспублікі.

Наагул, можна сьцьвярджаць: на прасторы СНД зьмянілася толькі савецкая формула стасункаў цэнтар/рэспублікі, тады як кантроль за сытуацыяй ня высьлізнуў з рук маскоўскіх кіраўнікоў, толькі што ён цяпер ня ёсьць татальным. Галоўнае для Масквы — захаваць “стабільнасьць, каб не было пагрозы ўнутраным рэформам” (Канцэпцыя вонкавай палітыкі РФ), разьвіваць “цэнтраскіраваныя, інтэграцыйныя тэндэнцыі, каб не было пагрозы распаду Расіі”, забясьпечыць “бясьпеку ў рэгіёне”, гэта значыць не дазваляць стварэньня антырасійскіх кааліцыяў і існаваньня варожых Расіі рэжымаў на прасторы СНД. Дзея гэтага прырытэтам Расіі ёсьць стварэньне вайскавой і эканамічнай супольнасьці з цэнтрам у Маскве. Тым самым расійцы імкнуцца дасягнуць рэпрадукаваньня нязначна скарэжаванай савецкай рэгіянальнай палітыкі, толькі што былыя рэспублікі маюць статус суверэнных дзяржаваў і большую суверэннасьць у параўнаньні з часамі СССР.

Беларуска-расійская інтэграцыя ёсьць прыкладам гэтай палітыкі, які не выходзіць па-за рамкі апісанай вышэй мадэлі. Нельга забывацца, што пачаткі інтэграцыі трэба шукаць яшчэ ў часы перабудовы. За яе гады адбылося да 86% кадравых зьменаў у ЦК КПСС, прыкладна такая ж інтэнсіўнасьць зьменаў назіралася і ў рэгіёнах¹⁰. Валянцін Паўлаў, былы прэм’ер-міністар СССР, так пісаў аб праведзеных дзвюх кампаніях абнаўленьня партыйнага кіраўніцтва: “Першая, калі, выкарыстоўваючы традыцыйныя мэтады партыйнай барацьбы, Міхаіл Гарбачоў рукамі Ягора Лігачова, Міхаіла Саломенцава, Барыса Ельцына здымаў з пасадаў першых сакратароў, замяняючы іх на другіх, потым трэціх”¹¹. Гэтыя апошнія “чысьцілі” Саветы народных дэпутатаў, перадусім іх выканаўчыя камітэты. Другая кампанія — “крытыкі старых партыйных кадраў”, гэтаксама крытыкі тагачаснага кіраўніцтва (апрача Гарбачова), праводзілася Аляксандрам Якаўлевым пад лёзунгамі “барацьбы супраць сталінізму” (у першым выпадку) і “адарванасьці ад народу і абрастаньня прывілеямі” (у другім). Потым пачынаецца кампанія ўжо супраць Я. Лігачова, які стаўся небясьпечным канкурэнтам для Гарбачова ў 1986—1988 гг. Апошні рабіў гэта рукамі Ельцына, які, відавочна, перасьледаваў пры гэтым свае мэты¹².

Адначасова, каб легітымізаваць свае рэформы і зацьвердзіць кадравыя зьмены, Гарбачоў апэлюе да Зьезду народных дэпутатаў СССР, скліканага ўпершыню ў 1989 г. Аднак адначасна пачынаецца гульня супраць яго: яе праводзяць тыя людзі, якіх ён паставіў замест старых апаратчыкаў. Паўстае апазыцыя ўнутры

З'ездзе ў выглядзе Міжрэгіянальнай дэпутацкай групы, якая выступае за перагляд стасункаў цэнтр/рэгіёны. Гарбачоў пачынае тады новаагароўскі працэс, спрабуючы замацаваць свае становішча, і настойвае на падпісанні новага саюзнага пагаднення. Аднак працэс перамоваў прыводзіць толькі да паступовага змяняння колькасці рэспублік, якія пагаджаліся падпісаць дамову. Пасля пучку са складу СССР выйшлі краіны Балтыі, абвешціўшы 21 жніўня незалежнасць, потым каўкаскія рэспублікі і Малдова (24 жніўня). Паступова ад імперскага цэнтру адыходзіла і Украіна, так што ўжо ў сярэдзіне лістапада 1991 году формула новага Саюзу выглядала як “1+5+0” (Расія+сярэднеазіяцкія пратэктараты+сымбалічны прэзідэнт) замест вясновай 9+1. У гэтай сытуацыі Ельцын, які пасля пучку жніўня 1991 г. усё менш і менш пагаджаецца на існаванне двух цэнтраў улады, знаходзіць выйсце ў роспуску СССР і стварэнні СНД.

Б) Пераходны момант у расійскім стаўленьні да постсавецкай прасторы. Стварэнне органаў, адказных за фармаванне расійскай палітыкі ў СНД

* У залежнасці ад канкрэтнага выпадку Расія прапанавала тры рэдакцыі эканамічнае палітыкі. Першая — з краінамі, якія выступаюць за шчыльнейшую інтэграцыю (Беларусь, Казахстан, Кыргызстан), — азначала скасаванне ліцэнзіяў і квотаў на экспарт, “празрыстыя межы”, адзіную фіскальную, цэнавую, крэдытна-грашовую палітыку. Гэта азначала таксама магчымае атрымоўванне крэдытаў з расійскага бюджэту і з ЦБР (за 1994 год выдадзена было крэдытаў на суму \$5,6 млрд., асноўнымі атрымальнікамі былі Казахстан і Беларусь, гл.: “Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества” // *Коммерсант Daily*, 10 снежня 1994, с. 1—3). Другая рэдакцыя — з краінамі, якія не прымалі інтэграцыю (прыбалтыйскія рэспублікі), — азначала пераход на міжнародныя прынцыпы ўзаемадзеяння, разлікі ў валюце, расійскія пастаўкі па сусветных цэнах, жорсткія памежны і мытны рэжым. Трэцяя лінія — з краінамі, якія займаюць няпэўнае становішча (Каўказ, засталыя краіны Сярэдняй Азіі), — азначае стымуляванне развіцця беспасярэдніх дамоўленасцяў паміж вытворцамі, вольнае перасоўванне тавараў, капіталаў, грамадзянаў. (Гл.: Кириченко Никита, Шпагина Марина, Единое экономическое пространство: Россия посылает всех на три стороны / / “*КоммерсантЪ*, № 34 (84), 17—24 жніўня 1992, с. 20.) Да гэтага трэба яшчэ дадаць і расійскія абяцанні крэдытаў, пра якія гаварылася ўжо з 23 жніўня 1991 г. і якія выдавалі пры ўмове захавання адзінага цэнтру. Гэтым цэнтрам рабілася паступова адміністрацыя Ельцына, які ліквідаваў саюзныя структуры, замяняючы іх на расійскія. (Напрыклад, 31 кастрычніка Ельцын падпісвае ўказ аб ліквідацыі Дзяржбанка СССР і ЦБ Расіі, на іх месцы ствараецца адзіны банк пад юрысдыкцыяй РСФСР. Гл.: “Рублёвая зона превращается в кладбище рублей” // *КоммерсантЪ*, № 44, 11—18 лістапада 1991, с. 21.) Калі казаць пра вайсковую інтэграцыю, то яна давала двухбаковую выгаду — як Расіі, дзе ў гэтым былое зацікаўленае Міністэрства абароны і Генеральны штаб, так і краінам Сярэдняй Азіі, якія не маглі самі сябе абараніць ад пагрозы з боку ісламскіх рухаў, а таксама беларускаму кіраўніцтву, бо Расія крэдытавала беларускі ВПК у выглядзе сумесных праектаў. Напрыклад, калі Беларусь і Расія падпісалі дамову аб сыстэме ранняга вайсковага апавяшчэння “Пароль”, беларускі ВПК атрымаў 2,5 млрд. рублёў.

Пасля падпісання Белавескіх пагадненняў (9.12.1991) расійскае кіраўніцтва выступае толькі за такую СНД, якая ахоплівала б максымальна магчымую колькасць былых савецкіх рэспублік. Іншыя варыянты інтэграцыі — 1+1 (Расія+Беларусь) ці 1+5 (Расія+сярэднеазіяцкія рэспублікі) — не выклікаюць у Маскве вялікага энтузіязму. Але ў расійскім падыходзе да СНД надалей застаецца пэўная падвоенасць. На практыцы Масква гуляла на ўтрыманне былых саюзных рэспублік у зоне свайго ўплыву. У сваім арсэнале яна мела ў асноўным механізмы заахвочвання (абяцанне заходняй дапамогі, захаванне рублёвай зоны і спрыяльнай эканамічнай палітыкі, наданне вайскавай дапамогі)* і механізмы запалохвання і шантажу (узьняцце пытання аб пераглядзе межаў, размяшчэнне вайсковых базаў на тэрыторыі рэспублік, распальванне міжэтнічных канфліктаў)*. Адначасова ў афіцыйных дакументах па вонкавай палітыцы, якія ў той час выпрацоўвала збольшага расійскае МЗС, гаварылася пра пабудову раўнапраўных стасункаў і ўмацаванне добрасуседства ў СНД, што павінна было спрыяць рэформам і мінімалізаваць рызыку дэзынтэграцыі самой Расіі.

Гэта быў першы этап станаўлення расійскай вонкавай палітыкі. “Ён пачаўся адразу пасля краху СССР і доўжыўся прыблізна да сярэдзіны 1993 году. Нават тыя даследнікі, што зычліва ставіліся да аўтараў вонкавай палітыкі таго часу, называюць яе “рамантычнай” ці “ідэалісцкай”. Ідэйныя супраціўнікі тагачаснага кіраўніцтва МЗС вызначаюць яе як “празаходнюю” і “антырасійскую”,

* Яшчэ ў жніўні 1991 году Ельцын пачынае кампанію “перагляду межаў”. 26 жніўня 1991 г. прэс-сакратар расійскага прэзідэнта Павал Вашчанаў афіцыйна заявіў аб тым, што Расія можа перагледзець свае межы з тымі рэспублікамі (апроч Латвіі, Літвы, Эстоніі), якія ня згодзяцца падпісаць саюзную дамову. Прэтэнзіі выстаўляліся пераважна на паўночны Казахстан, Крым і левабярэжную Украіну. У той жа дзень Анатоль Сабчак прапанаваў, выступаючы на паседжанні ВС СССР, спачатку ў межах адной краіны “зняць гіры з ног краіны і ліквідаваць структуры камунізму”, а толькі потым думаць пра незалежнасць. 27 (у Маскве) і 28 (у Бэрліне) жніўня Гаўрыла Папоў, мэр Масквы, выказаў прапановы адцяць у дадатак ад Украіны Адэскую вобласць ды Прыднястроўе ад Малдаўшчыны. Як адзін з сродкаў націску Масквой выкарыстоўвалася пытанне размяшчэння і вываду расійскіх войскаў з тэрыторыі былых хаўруснікаў па Саюзе ці па Варшаўскім пакце. Што да прыбалтыйскіх рэспублік — гл. Eitvydas Bajarnas, Mare Haab, Ilmars Viksne, sous la direction de Peter Van Ham. “Les Etats baltes: sécurité et défense après l’indépendance” // *Cahiers de Chaillot*, juin 1995, Céline Bayou. Etats baltes: le dilemme de l’ancrage économiques” // *Courrier des pays de l’Est*, n°438, mars 1999. Асабліва пасляхова Расія распальвала этнічныя канфлікты на Каўказе, упаасобку ў Грузіі й Азэрбайджане. Гл. Świętochowski Tadeusz. *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN, 1998, s. 245–264.

ставячы знак роўнасьці паміж двума паняткамі”¹³. Зыходны пункт тагачаснай вонкавай палітыкі Расіі палягаў у тым, што яна павінна быць падпарадкаваная інтарэсам рынкавых пераўтварэньняў эканомікі, максымальна хуткага фармаваньня дэмакратычных інстытутаў, а таксама радыкальнай дэмілітарызацыі грамадства і дзяржавы.

Тут трэба спыніцца на ролі расійскага МЗС: якія паўнамоцтвы мела гэтае ведамства і хто ў ім меў асноўныя ролі. У савецкія часы вонкавапалітычная лінія дыктавалася Палітбюро, распрацоўкай стратэгіі вонкавай палітыкі тады займаўся Міжнародны аддзел ЦК КПСС у каапэрацыі з КДБ і Міністэрствам абароны. Пасьля распаду СССР пазыцыі КДБ былі моцна пахіснутыя, дзейнасьць Міністэрства абароны была паралізаваная да траўня 1992 году*. На той час МЗС пачынае граць першую ролю ў фармаваньні вонкавапалітычнага курсу Расіі. Пра гэта на пачатку 1992 году гаворыць намесьнік міністра замежных справаў РФ Віталь Чуркін: “...Не хацелася б у гэтым выпадку гаварыць пра манапалізм, таму што ў прэзыдэнта ёсьць уласныя дарадцы, аднак жа мы — тое ведамства, якое разрабляе як асноўную вонкавапалітычную лінію, так і пляны канкрэтных вонкавапалітычных акцыяў”¹⁴. 8 лістапада 1992 г.

* Гэта было абумоўлена недаверам Ельцына да вайскоўцаў, а таксама няскончаным працэсам тварэньня расійскіх вайсковых структураў замест савецкіх. Яшчэ ў 1991 годзе, пасьля падзеяў у Вільні 13 студзеня 1991 г., Ельцын заяўляе, што Расія мусіць стварыць уласнае войска. 31 студзеня 1991 г. Дзяржаўны камітэт па супрацоўніцтве зь Міністэрствам абароны СССР і КДБ СССР быў ператвораны ў Дзяржкамітэт па абароне і бясьпечы РСФСР, які ўзначаліў К. Кабец. Затым 5 траўня 1991 г. ён быў падзелены на Дзяржкамітэт у справах абароны РСФСР і на КДБ РСФСР. Пасьля падзеяў жніўня 1991 г. і пасьля распаду СССР Ельцын пачынае рэфармаваць Міністэрства абароны. 16 сакавіка 1992 г. Ельцын бярэ на сябе кіраўніцтва над міністэрствам, намесьнікамі прызначаюцца генэрал Павал Грачоў і Андрэй Какошын (былы намесьнік дырэктара Інстытуту ЗША і Канады). 4 красавіка 1992 г. распараджэньнем № 158-рп Прэзыдэнта РФ ствараецца Дзяржаўная камісія па стварэньні Міністэрства абароны, арміі і флёту РФ. Яе ўзначальвае дарадца Прэзыдэнта РФ Дзьмітры Валкагоніў, намесьнікі Павал Грачоў, Андрэй Какошын, Канстанцін Кабец, Юры Скокаў. 7 траўня выдаюцца ўказы аб стварэньні Ўзброеных Сілаў РФ. Пры Міністэрстве абароны ствараецца Камісія па падрыхтоўцы законапраектаў, якую ўзначальвае Сяргей Філатаў (першы намесьнік Старшыні ВС, сталы сябра Рады бясьпекі), а таксама Вышэйшая атэстацыйная камісія на чале зь Юр’ем Скокавым. Толькі 18 траўня Міністэрства абароны атрымлівае кіраўніка Паўла Грачова. Больш падрабязную інфармацыю гл.: Лі Ён Квон. Внешняя политика России в 1990-е годы (проблемы и тенденции), Москва: Институт Российской истории, РАН, 1999. С. 143-145.

** Гэта ілюструе выступ А. Козырава 14 сьнежня 1992 г. падчас нарады міністраў замежных справаў краін НБСЭ ў Стакгольме, дзе ён заклікаў да зьняцьця санкцыяў ААН з СРЮ і выступіў супраць пашырэньня прысутнасьці НАТО ў Прыбалтыцы і іншых рэгіёнах былога СССР. Адрозьніжжэ па выступе Козыраў заявіў, што ён гэта была разыгранка і што ягоная прамова — гэта збор патрабаваньняў расійскай апазыцыі. (Гл. Известия, 15 декабря 1992 г.)

Ельцын распараджэньнем “Аб забесьпячэньні адзінай палітычнай лініі РФ у міжнародных стасунках” надае МЗС функцыі кантролю і каардынацыі працы іншых органаў па выпрацоўцы адзінай вонкавапалітычнай лініі¹⁵. Гэты дакумэнт быў раскрытыкаваны ВС РФ, Міністэрствам абароны, якое пачынала праводзіць уласную палітыку, асабліва ў краінах СНД. У выніку МЗС не змагло стаць адзіным цэнтрам выпрацоўкі вонкавай палітыкі Расіі. Больш за тое, сам міністар Андрэй Козыраў ня змог “эфэктыўна арганізаваць працу Міністэрства замежных справаў як бюракратычнага цэнтру”, а потым стаў аб’ектам “нэгатыўнай кампаніі ў прэсе, калі прыватныя слабасьці й памылкі міністра зьвязваліся са стратэгіяй, якую ён рэалізоўваў”¹⁶. Адсюль залежнасьць працы міністэрства і міністра ад унутранай палітычнай кан’юнктуры**. Паступова пад уплывам канфлікту з ВС Ельцын прыходзіць да зьмены сваёй пазыцыі. Адначасова пачынаецца аслабленьне МЗС як галоўнага органу, які вызначае лінію вонкавай палітыкі, на карысьць органаў, падпарадкаваных наўпрост прэзыдэнту ці прэзыдэнцкай адміністрацыі. Надалей МЗС стаецца органам, які займаецца больш тэхнічнай працай: падрыхтоўкай дакумэнтаў, інфармацыйна-дарадчым забесьпячэньнем міжнародных візытаў, сустрэчаў і форумуаў.

Узмацненьне Адміністрацыі прэзыдэнта і органаў, падпарадкаваных прэзыдэнту, прыпадае на пэрыяд, насталы па восеньскім крызысе 1993 году і перамогі Ельцына. Аднак база для гэтага закладалася яшчэ раней. У чэрвені 1992 г. ствараецца Рада бясьпекі РФ. Першым сакратаром яе стаў Юры Скокаў, які ўзначаліў 3 ліпеня Камісію па распрацоўцы прапановаў, структуры і парадку дзейнасьці Рады бясьпекі РФ. Рада складалася з прэзыдэнта, віцэ-прэзыдэнта, прэм’ер-міністра, старшыні ВС РФ, сакратара Рады бясьпекі, міністраў замежных, унутраных справаў, абароны, юстыцыі, фінансаў, эканомікі. Першапачатковы апарат налічваў 10 асобаў, паступова быў павялічаны да 80-ці. 7 ліпеня 1992 г. выйшаў указ “Аб парадку рэалізацыі пастановаў Рады бясьпекі РФ”, які даваў Ю. Скокаву (які крытыкаваў лінію МЗС і раіў адправіць Козырава ў адстаўку) права каардынаваць працу выканаўчых органаў падчас рэалізацыі пастановаў Рады, што значна аслабіла пазыцыі МЗС¹⁷. 16 сьнежня 1992 г. была створана Міжведамасная вонкавапалітычная камісія Рады бясьпекі РФ з мэтай каардынацыі працы па падрыхтоўцы вонкавапалітычных пастановаў у складзе сакратара камісіі (Ю. Скокаў), міністраў замежных і ўнутраных справаў, абароны, юстыцыі. Аднак да 1993 г. уплыў Рады стрымліваўся пазыцыяй ВС: большыня дэпутатаў бачыла ў існаваньні Рады парушэньне канстытуцыі. Згодна з канстытуцыяй, якая дзела ў Расіі з 1991 г., вонкавую палітыку вызначаў больш ВС, чымся прэзыдэнт. Толькі пасьля зьмены структуры адносінаў паміж выканаўчай і заканадаўчай уладай (перамогі Ельцына ў канкурэнцыі з парлямэнтам і далейшай кансалідацыі паўнамоцтваў у руках Ельцына) Рада бясьпекі пачынае выходзіць на першы плян. Ужо ў Канстытуцыі 1993 году плянаваньне

і рэалізацыя вонкавае палітыкі робяцца прэрагатывамі прэзідэнта, які вызначае яе асноўныя кірункі (арт. 80, п., арт. 86, пп. “а”). Ён фармуе і ўзначальвае Раду бяспекі, прымае вайсковую дактрыну, прызначае і вызваляе з пасадаў найвышэйшае вайсковае кіраўніцтва.

Тым самым паўнамоцтвы для распрацоўкі і правядзення ў жыццё вонкавае палітыкі сканцэнтраваны ў сваіх руках прэзідэнт і некалькі структураў каля яго, перадусім Адміністрацыя прэзідэнта, якая рэгулярна ўдзельнічае ў падрыхтоўцы замежных візытаў прэзідэнта і прыняцці дзяржаўных дзеячоў іншых краінаў, і Рада бяспекі. Потым, пры канцы сьнежня 1995 году, указам прэзідэнта ствараецца яшчэ адзін орган — “Рада ў вонкавай палітыцы пры прэзідэнту РФ”. Кампэтэнцыя апошняй — распрацоўка прапановаў і рэкамендацыяў што да лініі вонкавае палітыкі, а таксама інфармацыйнае забеспячэнне прэзідэнта і кіраўніка Адміністрацыі ў абсягу вонкавае палітыкі (з 1996 году). У гэтую Раду ўваходзяць прэзідэнт Расіі, прэм’ер-міністар, ягоны першы намеснік, міністры фінансаў, вонкаваэканамічных сувязяў, замежных справаў, абароны, дырэктар ФСБ, ФПС, дырэктар СВР, сакратар Рады ў вонкавай палітыцы, сакратар Рады бяспекі і кіраўнік Рады бяспекі*. У выніку гэтага апарат прэзідэнта паставіў пад кантроль разрабленне і правядзенне вонкавае палітыкі.

На гэтым канчаецца пэрыяд нявызначанасці і нерашучасці ў стаўленні да інтэграцыйных працэсаў на прасторы СНД. Дагэтуль стаўленне да інтэграцыі вызначалася лёгкай канкурэнцыяй/змаганьня, спачатку за ўладу, калі Ельцын, аб’явіўшыся на рэгіянальныя эліты, ліквідаваў Савецкі Саюз разам зь яго прэзідэнтам, а потым за большую ўладу, калі Ельцын перарабляў Канстытуцыю і змяняў паўнамоцтвы парлямэнту (гэтым разам супраць яго пайшлі тыя, хто падтрымаў яго ў 1991 г., — Аляксандар Руцкой і інш.). Імпэратывам палітыкі ў дачыненні да былых савецкіх рэспублік было спыненне дэінтэграцыйных працэсаў, якія неслі пагрозу распаду самой Расіі, і недапушчэнне ўмацавання

антырасійскіх рэжымаў у краінах СНД, што вяло б да ізаляцыі Расіі. Увесё гэты час Масква падштурхоўвала былыя савецкія рэспублікі да рэінтэграцыі на аснове эканамічнага звязу з адзінай вайскова-стратэгічнай прасторай і аб’яднанымі войскамі. У “Канцэпцыі вонкавае палітыкі РФ” 1992 году напісана: “Інтэрэсам Расіі адпавядала б найшчыльнейшае ахапленне ўзаемнымі абавязкамі ў рамках СНД розных сфэраў міждзяржаўных стасункаў і як мага шырэйшага кола краінаў-удзельніцаў”¹⁸. Да 1993 году Расія змагла назбіраць у СНД дванаццаць краінаў. 22 студзеня 1993 г. на сустрэчы ў Менску з ініцыятывы Расіі быў падпісаны Статут СНД. Аднак адмова некаторых краінаў (Украіна, Малдова і Туркмэністан) падпісаць Статут азначала паразу палітыкі “максымальнай кансалідацыі”.

Што да беларуска-расійскай інтэграцыі, то ў той пэрыяд ейнае ўспрыманьне расійскімі палітыкамі не выходзіла за межы агульнай лініі вонкавае палітыкі Расіі — умаценьня СНД. Расія імкнулася адстаяць забеспячэнне бязмытнага транзыту расійскай нафты і газу празь Беларусь, а таксама размяшчэнне расійскіх вайсковых базаў на беларускай тэрыторыі** ў абмен на падтрымку (у выглядзе паставак нафты і газу, а таксама крэдытаў) былой партыйнай намэнклятуры. Адносіны, што склаліся тады паміж Менскам і Масквой, мелі рысы кліенталісцкіх стасункаў, у якіх апошняя выступала ў якасці патрона, даючы рэсурсы, патрэбныя беларускаму кіраўніцтву для захавання ўлады*.

Зьмена кіруючай верхавіны ў Беларусі зьмяняе сытуацыю ў тым сэнсе, што А. Лукашэнка спрабуе ўвайсці на расійскае палітычнае поле, выкарыстоўваючы рыторыку інтэграцыі й лучнасці славянскіх народаў. Расійскі падыход да стасункаў з краінамі СНД таксама мадыфікуецца, ён пачынае вызначацца перадусім новым бачаннем постсавецкай прасторы, якая мусіць быць зынтэграва-

* Згодна з указам ад 21 студзеня 1997 г., тым часам як першы ўказ у сьнежні 1995 г. не ўлучаў сакратара Рады бяспекі ў склад Рады ў вонкавай палітыцы. Гл.: *Дипломатический Вестник*, № 2, люты 1997 г., с. 4—6. У тым жа 1997 годзе была створана Камісія ў міжнароднай бяспецы пры Радзе бяспекі (указ ад 19 верасня 1997 г.), якую ўзначаліў Яўген Прымакоў. У сьнежні 1997 года Рада бяспекі атрымала новыя паўнамоцтвы: забяспечваць прэзідэнта аналізам міжнароднай сытуацыі, прагназаваць зьмены, разрабляць дырэктывы Прэзідэнта РФ для рэалізацыі канцэпцыі нацыянальнае бяспекі.

** Гэта напісана ў артыкуле № 9 дамовы ад 12 красавіка 1994 году. З свайго боку, Расія абяцала пастаўляць нафту ў Беларусь бяз экспартных збораў, а таксама пазтапа аб’яднаць грашовыя сыстэмы Расіі й Беларусі. (Гл.: Константин Смирнов, “Дешевая нефть лучше шороха рублей”, *КоммерсантDaily*, 7 октября 1994, с. 3.) Выкананьня апошняга пункту ўрад В. Кебіча ня здолеў дамагчыся ад расійцаў. Новы кіраўнік А. Лукашэнка выказаўся супраць рублёвай зоны, затое выступаў за стварэнне адзінай мытнай прасторы. (Гл.: Семенов Григорий: Россия и Беларусь движутся в таможенный Союз // *КоммерсантDaily*, 1 ноября 1994. с. 2.)

* Тут трэба ўгадаць, што беларускае камуністычнае кіраўніцтва фактычна падтрымала жнівеньскі путч 1991 году. 20 жніўня Прэзидыум ВС БССР у сваім звароце да грамадзянаў Рэспублікі заявіў, што дзейнасць ДКНС (ГКЧП) “прадыктаваная неабходнасцю спыніць анархію, заняпад эканамікі і распад адзінай дзяржавы”. Мікалай Дземянцей прызнаўся, што лічыць адхіленне Гарбачова ад пасады законным. ЦК КПБ таксама выказаў у звароце да грамадзянаў ад 20 жніўня абсалютную падтрымку дзеянняў ДКНС. У той жа час Рада Міністраў бездзейнічала. В. Кебіч ня выйшаў з свайго адпачынку. (Васильева Ольга. Республика во время путча (опыт комментированной хроники) // *Русский Журнал*, 1997, <http://www.russ.ru/antolog/1991/vasill.html>).

** Французская даследніца Франсуаза Том называе яго прыхільнікам “чэкіскай дыпламатыі” зь яе маніпуляцыямі што да партнэраў, пагардай да іх, рассярдушваннем высілкаў па розных кірунках, прыманьнем жаданага за сапраўднае. Апрача гэтага, сьветагляд Прымакова быў паважна дэфармаваны за часы “халоднай вайны”: “Мы все в руководстве СВР, — писал Примаков, — хорошо представляли себе, что с окончанием “холодной войны” понятие противник не исчезнет... Руководители ряда западных стран действуют с целью не допустить особой роли России в стабилизации обстановки в бывших республиках СССР, сорвать развитие тенденций на их сближение с Российской Федерацией” // Прымаков Е. *Годы в большой политике*. — Москва, 1999. — с. 133, 135.

ная пад эгідай Расіі¹⁹, і выкарыстаннем “великодержавной”, нацыяналістычнай рыторыкі.

2.2 Кантроль ці супрацоўніцтва: Беларусь як сродак ці як мэта палітыкі Расіі?

Зусім іншы палітычны расклад паўстае ў 1995 годзе. “Стратэгічны курс Расіі ў дачыненні да дзяржаваў — удзельніцаў СНД”, зацверджаны ў верасні 1995 году, гаворыць пра “ўмацаванне Расіі ў якасці кіруючай (асноўнай) сілы фармавання новай сістэмы міждзяржаўных палітычных і эканамічных адносін на тэрыторыі постсавецкай прасторы”²⁰. З прыходам Я. Прымакова** на пасаду міністра замежных справаў у студзені 1996 году пачынае праводзіцца іншая вонкавая палітыка. Яна характарызуецца спробай рэалізаваць шматбаковую дыпламатыю: ўмацаванне пазыцыі Расіі за кошт паглыблення адносін з асноўнымі дзяржавамі Азіяцка-Ціхаакіянскага рэгіёну (Кітай, Іран), ўзмацненне інтэграцыйных працэсаў пад эгідай Расіі* на постсавецкай прасторы (Супольніцтва Беларусі й Расіі), спроба ўплываць на эўрапейскую палітыку з дапамогай энэргетычнага дыктату²¹ і выпіхванне Злучаных Штатаў з удзелу ў эўрапейскай бясшэпцы. Разам з тым, слоган беларуска-расійскай інтэграцыі выкарыстоўваўся і як сымбалічны рэсурс у змаганні за галасы выбарцаў з апазіцыяй унутры Расіі.

А) Асноўныя пэрспектывы расійска-беларускай інтэграцыі

Беларуска-расійскую інтэграцыю расійскае кіраўніцтва ў тыя часы разглядала ў трох пэрспектывах: унутрыпалітычнай, уздзеяння на стасункі з іншымі краінамі СНД, вонкавапалітычнай.

Сам Б. Ельцын крута змяніў стаўленне да беларуска-расійскай інтэграцыі ў 1996 годзе. З партнёра малазацікаўленага і пасіўнага ён пачынае выступаць як энтузіяст інтэграцыі. Падпісанне 2 красавіка 1996 году дамовы аб стварэнні Супольнасці Беларусі й Расіі адбылося падчас кампаніі па выбарах расійскага прэзідэнта. Будучы ў цяжкой сытуацыі, крытыкаваны як лібэралам, так і кансэрватарам (у расійскім выпадку — камуністамі), Ельцын заснаваў сваю выбарчую стратэгію на разыгрыванні “інтэграцыйнае” карты, а таксама на спыненні расійска-чачэнскае вайны²².

На працягу 1994—1999 гадоў беларуска-расійскія адносіны ў вялікай сту-

* “У якасці асновы ўзаемадачыненьняў з новымі незалежнымі дзяржавамі была выбраная, па ўсёй верагоднасці, мадэль “цэнтар/пэрыферыя”. Адылі апошня павінна была выконваць ролю рынку збыту неканкурэнтнай расійскай прадукцыі, крыніцы таннае сыравіны і галоўнае — пэўнага стратэгічнага падмурку, дзе можна будзе месціць расійскія войскі, каб супрацьдзейнічаць пагрозам бясшэпцы на аддаленых межах” // Юрий Фёдоров, тв., цыт., с. 37.

пені вызначаліся “дэкларацыйнасьцю”. Пагадненне аб адзінай мытнай прасторы было падпісанае ў 1995 годзе, аднак на пачатак 2001 году “няўзгодненымі заставаліся 508 мытаў на імпорт і 139 экспартных мытаў”²³. Падпісаны ў снежні 1999 году акт аб стварэнні саюзнай дзяржавы Беларусі й Расіі, нягледзячы на паважнасць назвы, не замацоўвае юрыдычна стварэнне адзінай дзяржавы, а толькі забяспечвае праўную базу пераходнага пэрыяду. Больш таго, вызначаная праграма дзеянняў з канкрэтнымі датамі па рэалізацыі акту ўжо цяпер часткова сарваная²⁴. Далейшае збліжэнне Расіі й Беларусі перакрэслівала раней дасягнуты кампраміс паміж федэральным цэнтрам і аўтаномнымі рэспублікамі і магло справакаваць дэзінтэграцыю Расіі. У рэдакцыі Лукашэнкі працэс інтэграцыі азначае адмаўленне ад часткі нацыянальнага сувэрэнітэту, якая перадаецца наддзяржаўнаму(ым) органу, на што Расія не хацела йсці.

Інтэграцыя гамуецца расійцамі таму, што ў Расіі дзякуючы посткамуністычным пераўтварэнням стварылася гібрыдная сістэма, у якой дзяржаўныя інстытуцыі зрастаюцца з нападдзяржаўнымі фірмамі ці агенцыямі, якія кіруюцца капіталістычнай рацыянальнасцю — атрыманнем максымальнага прыбытку (праўда, робячы бізнэс на грошах, узятых з бюджэту), што робіць іх непадуладнымі дзяржаўнаму кантролю (у інстытуцыйным вымярэнні). Адначасна творыцца аднародная палітычная кляса з дзяржаўных службоўцаў і работнікаў банкаў, прыватных кампаніяў і сілавых структураў. У такім становішчы кіраўнічая кляса найбольш зацікаўленая ўва ўтрыманні ўлады, рэпрадукуючы пабудаваную сістэму палітычных адносін. Дэмакратычныя інстытуты, такія як выбары і парламэнт, атрымліваюць толькі функцыю адбору новых чальцоў эліты ды іх вонкавай легітымізацыі. Таму паўстанне наддзяржаўных органаў, што ёсць адной з праяваў загіблення інтэграцыі дзвюх дзяржаваў, азначае змену сістэмы і пагражае стратай кантролю за палітычнымі працэсамі. Іншы ж варыянт аб’яднання дзвюх краінаў, т.зв. інкарпарыцыя Беларусі ў Расію, можа выклікаць крызіс самой федэральнай сістэмы Расіі*. Найбольш імаверным застаецца яго сённяшні варыянт, з той засырагай, што ўва ўласнасць расійскіх каляўрадавых

* Пасля абрання У. Пуціна расійскім прэзідэнтам адной з першых яго рэформаў было ўмацаванне цэнтральных органаў улады. Адначасова з гэтым былі абмежаваныя візыты А. Лукашэнкі па расійскіх рэгіёнах. У выніку інтэграцыйная ініцыятыва засталася ў руках Масквы, стаўшы для яе яшчэ адным інструмэнтам у дасягненні сваіх палітычных мэтаў.

** З іншага боку, Лукашэнка разыгрывае ўкраінскую карту, каб нэўтралізаваць расійскія спробы навязаць Беларусі сваю палітычную волю. Асабліва паказальная сустрэча А. Лукашэнкі і Л. Кучмы 17 студзеня 1997 г., якая выглядала як адказ на інтэграцыйныя заявы Ельцына, зробленыя чатыры дні таму. У сакавіку 1997 года перад візітам Лукашэнкі ў Маскву, дзе мелася быць абмеркаваная дамова аб з’яўзе Беларусі й Расіі, міністар замежных справаў Беларусі Іван Антановіч адведаў Кіеў, дзе заявіў, што для беларускага народу незалежнасць краіны — найвялікшая вартасць.

кампаніяў могуць быць перададзеныя галоўныя беларускія прадпрыемствы, у прыватнасці нафтахімічнага комплексу.

Беларуска-расійская інтэграцыя разглядаецца расійскім кіраўніцтвам як мадэль “нармалізацыі” стасункаў зь іншымі постсавецкімі рэспублікамі, інакш кажучы, выстаўляюцца напаказ *вартыя перайманьня* выгады збліжэння Беларусі з Расіяй. Гэтая пазыцыя была набыта рэальна сфармулявана ў спавешчанні РВАП “Ці адродзіцца Саюз?” (1996), у якім было заяўлена, з аднаго боку, што перспектывы расійска-ўкраінскіх стасункаў залежаць ад таго, як пойдучы справы зь Беларусяй (і з Казахстанам), а зь іншага боку, было адзначана, што павелічэнне, — дзякуючы супрацоўніцтву з Расіяй, — дабрабыту беларусаў перашкодзіць Кіеву праводзіць “палітыку самаізаляцыі”²⁵. Вынікам такой палітыкі заахвочвання сталася толькі стварэнне мытнага звязу (Расія, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан і Таджыкістан) ды заяўленае імкненне Малдовы далучыцца да звязу Беларусі й Расіі пасля перамогі на выбарах тамтэйшага камуніста Ўладзімера Вароніна, пасля чаго А. Лукашэнка заявіў, што Ўкраіна “нікуды не падзенецца ад Звязу”, бо будзе абкружаная ім з усіх бакоў**.

Эканамічная інтэграцыя зь Беларусяй стратная для расійскай эканомікі, якая ёсць донарам, бо частка расійскага нацыянальнага даходу перапампоўваецца ў краіны “блізкага замежжа” дзякуючы адзінай мытнай прасторы, бартэрным схемам разліку за энэргарэсурсы й г.д. Гэта яшчэ раз падкрэслівае палітычныя матывы ў інтэграцыі паміж дзвюма краінамі*. Падобнае субсыдаванне мела б сэнс толькі тады, калі б беларусы куплялі тавары расійскай вытворчасці. Але аналіз спажывецкіх настрояў беларусаў даводзіць адваротнае.

Б) 2000 Пуцін і новае аблічча інтэграцыі

Прыход да ўлады ў Расіі У. Пуціна азначыўся павелічэннем прагматызму ў расійскай палітыцы што да СНД. Адміністрацыя Пуціна спрабуе пераняць

* Аб эканамічных стратах Расіі піша Леанід Злотнікаў (“Выживание или интеграция?” // *Pro et Contra*, Том 3, № 2, весна 1998, с. 81-94) пра палітычныя матывы расійскага фінансавання стратных інтэграцыйных праектаў піша Юры Шышкоў (“Россия и СНГ: неудавшийся брак по расчёту” // *Pro et Contra*, Том 6, № 1—2, Зима-весна 2001, с. 93—106). Ён гэта тлумачыць наступным чынам: “...Москва стремилась возможно быстрее и прочнее привязать к себе страны Содружества экономически, необратимо скрепить их с российским хозяйственным организмом. Этим объясняются постоянные попытки наперекор объективным возможностям ускорить интеграционные процессы. И чем больше трещин появлялось на политическом и военно-стратегическом пространстве СНГ, тем настойчивее пробовали сцементировать экономическое. (...) Можно предположить, что руководство страны считает такое явное и скрытое субсидирование государств Содружества платой за сохранение своего политического влияния в регионе, предотвращение распада постсоветского военно-стратегического пространства, возможность использовать (...) объекты его инфраструктуры.”, с. 93, 101.

ініцыятыву, паменшыць субсыдаванне краінаў СНД, у тым ліку Беларусі і Ўкраіны. Аднак Крэмль застаецца надалей перад складанай дылемай. Як сказаў у лютым 2001 году тагачасны сакратар Рады бяспекі Сяргей Іваноў падчас свайго выступу на вайскова-палітычным форуме ў Мюнхене, за апошні год стала відавочна: немагчыма ператварыць СНД у дзеяздольнае інтэграцыйнае аб’яднанне, і, такім чынам, паўстае пытанне: ці працягваць разглядаць расійскаму кіраўніцтву рэінтэграцыю былых савецкіх рэспублік як абсалютную вартасць, ці шукаць матэрыяльную карысць ад адносінаў паміж Расіяй і іншымі дзяржавамі СНД²⁶. Апошні падыход лепш суадносіцца з рэальнай сытуацыяй на постсавецкай прасторы. За мінулыя дзесяць гадоў СНД распалася на некалькі рэгіянальных блёкаў: Цэнтральна-азіяцкую эканамічную супольнасць (Казахстан, Кыргызстан, Таджыкістан, Узбекістан), Эўразійскую эканамічную супольнасць (Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Расія, Таджыкістан), саюзную дзяржаву Беларусі й Расіі, а таксама эканамічны блёк ГУУАМ (Грузія, Украіна, Узбекістан, Азербайджан, Малдова).

Высновы

Расійскае стаўленне да інтэграцыі прайшло пэўную эвалюцыю ад дэкларацыйнай пабудовы “рэгіянальнага супрацоўніцтва” да зврату да традыцыйналісцкай расійскай палітыкі што да былых імперскіх рэгіёнаў/пэрыферыяў, прычым апошняя паважна больш не дыскусцуюцца расійскай палітычнай клясай, зрабіўшыся аксыёмай, або “*doxe*”. Беларуска-расійская інтэграцыя вылучаецца тым, што адносіны паміж двума цэнтрамі — Масквой і Менскам — носяць кліенталісцкі характар. Абодва цэнтры імкнуцца выкарыстоўваць “інтэграцыйную” рыторыку для дасягнення ўнутрыпалітычных і вонкавапалітычных мэтаў. Інакш кажучы, як у Расіі, так і ў Беларусі інтэграцыя робіцца стаўкай ува ўнутрыпалітычнай гульні. Можна гаварыць і аб існаванні розных рацыянальнасцяў успрымання “інтэграцыі” сярод расійскай палітычнай клясы ў залежнасці ад часавога пэрыяду або месца яе ўдзельнікаў у палітычнай гіерархіі.

Сьпярша дыстанцыя расійскага кіраўніцтва ад інтэграцыі тлумачылася стратэгіяй пазбаўлення ад рэгіёнаў, што рабіла магчымым рэфармаванне савецкай

* Гэты выраз (анг. *Integrationist temptation*) быў уведзены амерыканскім даследнікам Шэрманам Гарнэтам (Sherman Garnett), аўтарам кнігі “*Keystone in the Arch: Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe*”. Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1997, выдаўцом, сумесна з Робэртам Легвольдам (Robert Legvold), кнігі “*Belarus at the Crossroads*”. Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1999. Цыт. з Alaksandr Lahviniec. Orient ou Occident: Les et ambiguités et les incertitudes de la politique étrangère biélorussienne // выступ на сэмінары “*Approches croisées sur le Belarus contemporain (science politique, sociologie, anthropologie)*”. Варшава, 6—7 красавіка 2002 г.

сыстэмы. У гэтым кантэксце адыход былых саюзных рэспублік успрымаўся як шанец “нармалізаваць” адносіны паміж цэнтрам і рэгіёнамі, забяспечыць прыход новых элітаў, рэкрутаваных з “другога эшалёну” былой сыстэмы (рэгіянальныя кіраўнікі) і кваліфікаваных кадраў (спэцыялісты)²⁷. У далейшым у Расіі на стаўленьне да “інтэграцыі” ўплывала лёгка барацьбы за кансалідацыю ўлады паміж парламэнтам і прэзыдэнцкай адміністрацыяй. На думку маскоўскага палітолага Дз. Фурмана, умацаваньне ў Расіі рэжыму “прыватызаваанай прэзыдэнтам улады” надало вельмі прыкладны характар інтэграцыйным праектам, абмежаваным канкрэтнымі палітычнымі мэтамі расійскага кіраўніцтва. Беларусь робіцца ўсё больш адным са сродкаў дасягненьня мэтай, але ніяк не разглядаецца як мэта ў сабе. Такой мэтай, напрыклад, можа быць пабудова прыязных адносінаў з суседняй сувэрэннай дзяржавай.

Часткова гэта тлумачыцца расійскімі гістарычнымі і культурнымі комплексамі. Няздольнасьць рэальна глядзець на адносіны з Беларусіяй, па ўсёй верагоднасьці, тлумачыцца т. зв. комплексам “спакусы інтэграцыі”*, пры якім на першы плян выходзіць не ацэнка рэальнай сытуацыі, вызначэньне мэтай, а падлік прымальнага палітычнай і эканамічнай цаны за пачуцьцё вяртаньня расійскай велічы, здабыццё якой расійцы традыцыйна зьвязваюць з захопам/інтэграцыяй усходнеславянскіх земляў у склад расійскай імперыі. Комплекс жа “старэйшага брата” прыводзіць да таго, што расійская палітычная кляса ігнаруе гісторыю, культуру Беларусі, разглядае яе толькі як свайго “малодшага брата” ці як “залежнага кліента”, якому аказвае пэўную дапамогу наўзамен за паслугі ці рэсурсы. Аднак калі “малодшы брат” настойліва патрабуе — больш і больш выяўляе незадавальненьне такой новай роляй. Культываваньне міту аб блізіні беларусаў і расійцаў толькі ўскладняе сытуацыю, бо насамрэч на побытавым узроўні ў беларусаў існуе нэгатыўнае стаўленьне да расійцаў і Расіі як да краіны недаразьвітой і неўпарадкаванай. Таму “інтэграцыя” ў сёньняшняй форме не спрыяе “нармалізацыі” беларуска-расійскіх адносінаў у сэнсе паглыбленьня ведаў аб Беларусі ў Расіі, без чаго немагчымыя раўнапраўныя кантакты, а не кан’юнктурная мітатворчасць.

- ⁹ Гл., David Lane. L’élite politique sous Gorbachev et Eltsine au début de la période de transition: étude analytique de réputation // *Cultures & Conflits*, № 17, printemps 1995, <http://conflits.org>.
- ¹⁰ Челноков Михаил. *Россия без Союза, Россия без России (записки депутата расстреляного парламента)*. Москва: “Новая слобода”, 1994, с. 91.
- ¹¹ Павлов Валентин. *Август изнутри. Горбачев-путч*. Москва: “Деловой мир”, 1993. — С. 18—19.
- ¹² Павлов Валентин, цыт. тв., с. 20-22.
- ¹³ Фёдоров Юрий. “Кризис внешней политики России: концептуальный аспект // *Pro et Contra*. — Зима-весна 2001. — Том 6, № 1—2. С.34.
- ¹⁴ *Дипломатический вестник*. — № 2—3, 31 января — 15 февраля 1992. — С. 34—35. Аб гэтым жа піша Лі Ён Квон, цыт. тв., с. 136.
- ¹⁵ *Дипломатический вестник*. — № 22—24, 15—31 декабря 1992. — С. 59.
- ¹⁶ Фёдоров Юрий, цыт. тв., с.37
- ¹⁷ Лі Ён Квон, цыт. тв., с. 127-128.
- ¹⁸ *Дипломатический вестник*, специальный выпуск, январь 1993, с. 7.
- ¹⁹ Гл.: Николай Косолапов, “Становление субъекта российской внешней политики”, *Pro et Contra*, Том 6, № 1—2, Зима-весна 2001, а таксама Юрий Фёдоров, цыт. тв..
- ²⁰ *Дипломатический Вестник*, № 10, 1995, с. 3.
- ²¹ На гэтую тэму гл.: артыкул Françoise Thom, “Union européenne — Russie: le partenariat énergétique”, *Géopolitique*, n°72, décembre 2000, с. 54—60. Беларускі пераклад: Франсуаз Том. Эўрапейскі Зьвяз — Расія: энэргетычнае партнэрства // *Наша Ніва*, 15 сакавіка 2001.
- ²² Параўн. Serguei Fount, “Les tendances intégratrices dans l’espace post-soviétique : l’Union Russie-Biélorussie”, *Mémoire de fin d’études, Faculté Franco-Biélorussienne des Sciences Politiques, Université Européenne des Sciences Humaines de Minsk*, 1999, p. 79.
- ²³ Мошес Аркадий. Славянский треугольник Украина и Белоруссия в российской внешней политике 90 х годов // *Pro et Contra*. — Зима-весна 2001. Том 6, № 1—2. — С. 113.
- ²⁴ Мошес Аркадий, цыт. тв., с. 113-114.
- ²⁵ *Возродится ли Союз?: Будущее постсоветского пространства* // Тезисы СВОП. — Москва: Независимая газета, 1996. — С. 31.
- ²⁶ А. Касаев. Совет безопасности решил закрыть СНГ // Независимая газета, 7 февраля 2001. Гл. таксама: Шишков Юрий, цыт. тв., с. 105.
- ²⁷ Гл. Wasilewski J., *Elita polityczna*. 1998. Warszawa, 1999.

¹ Шевцова Лилия. *Режим Бориса Ельцина*. Москва: Моск. Центр Карнеги, “РОССПЭН”, 1999.

² George Balandier, *Pouvoir sur scune*. Paris, Fayard, 1988.

³ Авторханов А., *Технология власти*. Лондон: “Посев”, 1981.

⁴ Jon Elster, Claus Offe, and Ulrich K. Preuss with Frank Boenker, Ulrike Goetting, and Friedbert W. Rueb. *Institutional Design in Post-communist Societies. Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

⁵ Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России. К методологии политического анализа // *Полис*. — 1998. — № 3.

⁶ Гл. Jadwiga Staniszkis. *Postkommunizm Pryba opisu*, Gdansk, “Siowo/obraz terztoria”, 2001, p. 191—229.

⁷ Bertrand Badie. *L’Etat importé*. Paris, Fayard, 1992, p. 37.

⁸ Гл. падрабязней на гэты конт: Bertrand Badie, цыт. тв., р. 43—44.